

Piika pakeni, huivi hukassa

Joukkotiedotuksen luonteesta ja arvoista Suomessa 1600- ja 1700-luvuilla

Laajan levikin saavuttanut sanomalehdistö syntyi Suomessa 1800-luvun lopulla. Jo 1700-luvun lopulla ilmestyi Suomessa eurooppalaisten esikuvien mukaisesti joitain pääasiallisesti säätyläisille suunnattuja lehtiä, joista osa jäi varsin lyhytikäisiksi. Ennen sanomalehdistöä oli ainakin 1600-luvun alusta alkaen kuitenkin olemassa laajamittaista ja olosuhteet huomioon ottaen jopa tehokasta joukkotiedotusta.

Ruotsin vallan aikana väki kokoontui viikottain kirkonmäelle ja saarnatuolin ääreen. Jumalanpalveluksen alkua odottaessa ja sen kestäessä tarjoutui tilaisuus tietojen, uutisten ja huhujen vaihtamiseen. Paikoitellen jumalanpalvelus jopa myöhästyi vilkkaan sosiaalisen toiminnan vuoksi. Saarnatuolista puolestaan kuultiin virallinen totuus, jonka sekä kirkollinen että maallinen esivalta halusivat rahvaan tietävän. Saarnatuoli ja kirkonmäkijulkisuus hallitsivat suomalaista joukkotiedotusta ja tiedonvälitystä aina 1800-luvun lopulle asti. Itä-Suomessa, jossa lukutaito omaksuttiin hitaammin ja myöhemmin kuin lännessä, kirkonmäkijulkisuuden merkitys jatkui vieläkin pitempään.

Tässä katsauksessa tarkastelen, millaisia arvoja joukkotiedotukseen sisältyi, kenen arvoilla julkisuus Ruotsin vallan aikana toimi ja miten arvot vaikuttivat sanoman luonteeseen. En pyri etsimään suomalaisen joukkotiedotuksen historiasta tietoisesti jatkuvuuksia tai katkoksia, enkä liioin osoittamaan pysyviä arvoja. Johtopäätösten tekemisen jätän arvoisalle lukijalle, kuten tasokkaassa journalismissa on aina pyritty tekemään.

1. Jako virallisiin kuulutuksiin ja ”maailmallisiin asioihin”

Ruotsin vallan aikaisessa tiedonvälityksessä erotettiin toisistaan se tieto, jota esivalta, kruunu ja kirkko välittivät, ja toisaalta rahvaan omat viestit ja uutiset. Esimerkiksi kruunun hallinnossa viranomaisilta saapuneet viestit säilytettiin erillään rahvaan viesteistä tarkassa hierarkkisessa järjestyksessä viestien lähettäjän yhteiskunnallisen rangin mukaisesti Kuninkaallisesta Majesteetista paikallisviranomaisiin. Menettely kuvasti oivallisesti sääty-yhteiskunnan ra-

*"Ei siellä postija tartte
missä akat ahkeraan
käyvät."*

Piirros Erkki Tanttua

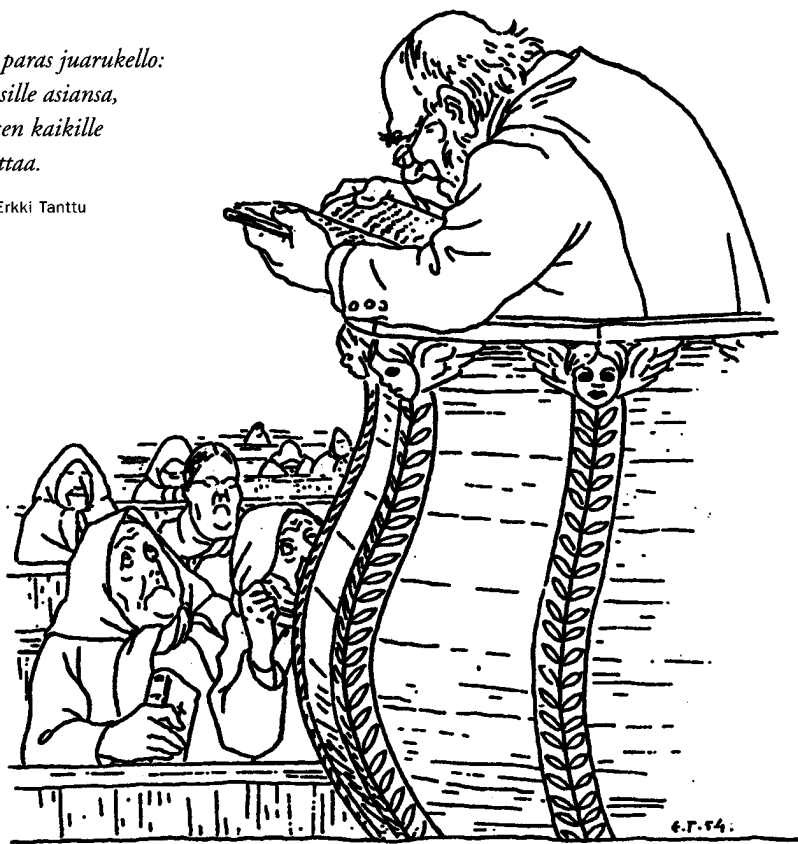
kenteita, joille oli leimallista tarkastella ihmisiä säädyn tai korporaation jäseninä. Kärjistetyksi sanottuna 1600-luvulla ja 1700-luvun alkupuolella vain käsitys yleisestä kuolevaisuudesta ja kaikkien ihmisten sielun kuolemattomuudesta yhdisti ihmisiä toisiinsa. Lähes kaiken muun katsottiin olevan säätysidonnaista. Säätysten jäseninä tai niiden ulkopuolisina ihmiset erosivat jyrkästi toisistaan.

Jako "viralliseen" ja rahvaan julkisuuteen vastasi jossain määrin myöhemmin korostunutta jakoa korkeakulttuuriin ja rahvaan kulttuuriin, mutta poikkesi siitä yhdessä merkittävässä kohdassa: sanomalehdistöä edeltäneessä julkisuudessa rahvaan oikeutta julkisuuteen tai sille merkityksellisten seikkojen viestimistä ei pyritty estämään tai kieltämään, mikäli viestien sisältö ei antanut siihen aihetta. Tämä synnytti yhä elävän käsityksen siitä, että suusta suuhun kulkevan viestin rinnalla on aina "virallinen totuus".

Tiedon kaksinainen luonne ilmeni ennen muuta tärkeintä joukkotiedotuksen muotoa eli saarnatuoli- ja kirkonmäkijulkisuutta koskevassa säädöstössä.

*Pappi paras juarukello:
uskoo sille asiansa,
jopas sen kaikille
kuuluttaa.*

Piirros Erkki Tantt

Vuoden 1686 karoliinisessa kirkkolaisissa säädettiin, että saarnan jälkeisten rukousten päätyttyä luettiin esivallan määräämät kuulutukset. Kaikki muut ”maailmalliset asiat” tuli jättää kirkonmäelle tai pitäjäntupaan. Määräys erotti johdonmukaisesti ”virallisen” ylätasoin viestinnän rahvaan omista viesteistä, mutta varasi myös niille oman paikkansa yhteisön kannalta keskeisillä, joskin luonteeltaan epävirallisilla foorumeilla, kirkonmäellä ja pitäjäntuvassa.

Rahvaan oikeus omaan julkisuuteen voidaan rinnastaa ”ikiaikaiseen” vetoamisoikeuteen valittaa esimerkiksi tuomioistuinten päätöksistä ylempiin oikeusasteisiin aina Kuninkaalliseen Majesteettiin asti. Tämä oikeus oli voimassa Suomessa ja Ruotsissa siihen asti kunnes valtaneuvoston alainen kuninkaallinen oikeusrevisio muutettiin valtaneuvoston lakkauttamisen yhteydessä 1789 korkeimmaksi oikeudeksi. ”Kuninkaissa käynti” jatkui myös autonomian aikana ”Pietarin tienä”.

Periaatteessa jaottelu ”viralliseen” ja ”epäviralliseen” julkisuuteen oli selkeä, mutta käytännössä niiden väliin jäi koko joukko sekalaisasioita. Kirkkolaki

salli rahvaan kuulutukset, jos niissä perättiin varastettua tai anastettua omaisuutta. Myös tulipaloista tiedottaminen ja sen kaltaiset yhteisölliset asiat kuuluivat virallisen joukkotiedotuksen piiriin. Rajan vetäminen oli kuitenkin viime kädessä kiinni papista, joka ratkaisi, millaisia kuulutuksia seurakunta sai kuulla. Tehtävä saattoi papin ajoittain puun ja kuoren väliin.

Myrskylässä heinäkuussa 1749 pappi laiminlöi virallisten kuulutusten lukemisen. Kun asiaa häneltä tivattiin, hän vastasi sen johtuneen siitä, että hänellä oli niin paljon rahvaan kuulutuksia luettavanaan. Tuomiokapitulin pöytäkirjasta käy ilmi, että myrskyläläinen kirkkorahvas tyrkytti pappiparalle pitäjänkirjureilla laadittamiaan kirjelmiä ja kuulutusluonnoksia vielä saarnavirren aikana, mistä syystä tämä ei lainkaan ehtinyt tutustua niiden sisältöön saarnatuoliin noustessaan. Käytännön esimerkit myös Itä-Suomesta osoittavat, että varsinkin 1800-luvulla saarnatuoleista luettiin hyvin arkisia ilmoituksia kadonneista esineistä kuten kirkkoliinoista, virsikirjoista tai katekismuksista.

2. Tiedon yhteisöllisyys

Pitkälle 1800-luvulle tiedonvälitystä leimasi vahva yhteisöllisyys. Saarnatuolin ääreen kokoontui ainakin periaatteessa koko kirjava seurakunta. Jos joku tästä pääsäännöstä poikkesi, esivalta pyrki ensin sielunhoidollisella taivuttelulla ja sitten oikeustoimin puuttumaan asiaan. Väestöhistoriallisten lähteiden ongelmallisuuden vuoksi ei kuitenkaan ole mahdollista päästä täyteen varmuuteen, pystyttiinkö kirkossa käymistä valvomaan täydellisesti köyhien ja syrjäytyneiden osalta. Saarnatuolista luettavien kuulutusten varaan rakentunutta julkisuuden muotoa voidaan nimittää saarnatuoli-julkisuudeksi. Sen säädöksellinen pohja luotiin Kustaa II Aadolfin hallituskaudella 1610-luvulla.

Joukkotiedotuksen vahva yhteisöllisyys nojasi koko yhteiskunnan läpäisseeen yksimielisyyden ihanteeseen. Se ilmeni konkreettisesti ehtoollispöytään kokoontuneessa seurakunnassa. Ehtoollisen latinankielinen nimitys *communicatio* viittaa jo itsessään sekä yhteisöllisyyteen että ihmisten väliseen vuorovaikutukseen.

Yksimielisyyden ja yhteisöllisyyden ihanne alkoi murtua Suomessa 1730-luvulla useiden samanaikaisten yhteiskunnallisten muutosten myötä. Kaupungeissa siirryttiin asteittain pois perinteisestä vanhasta yksimielisyyteen perustuneesta raatimiesten valinnasta kohti suurkauppiaiden valtaa. Vuoden

1739 papinvaaliasetus vakiinnutti lopullisesti manttaaliluvun ääntenlaskun perusteeksi niin kutsutuissa konsistoriaalisissa seurakunnissa, joissa papin valinta kuului tuomiokapitulille. Aikaisemmin ainoastaan silloin, kun seurakunta esiintyi yksimielisenä sen kannalla oli vaikutusta papinvaalin lopputulokseen. Molemmat uudistukset vähensivät paikallisyhteisön jäsenistön enemmistön vaikutusvaltaa.

Ensimmäiset poliittiset puolueet astuivat esiin 1738-1739 valtiopäivillä ja isojako mursi maaseudun yhteisöllisyyden varsinaisen perustan eli sarkajaon. Yhteisöllisyyden muuttuminen johti sekä ehtoollisella käynnin vähittäiseen vähenemiseen että joukkotiedotuksessa tiedon pirstaloitumiseen. Sen seurauksena alkoi kadota ajatus yhteisestä tiedosta. Ensimmäiset poliittiset puolueet tuntuivat varsinkin monien joukkotiedotuksesta vastanneiden pappien mielestä epäilyttäviltä, koska ne lietsoivat yksimielisyyttä murentavaa ”puoluehenkeä” ja levittivät valtiopäivävaaleja edeltävässä propagandassaan ristiriitaista tietoa.

Saarnatuolijulkisuutta täydensi kansan kokoontuminen kirkonmäellä tai pitäjäntuvassa. Rahvaan julkisuuden kannalta saarnatuoli-julkisuuden rinnalla voidaan puhua myös kirkonmäki-julkisuudesta. Vastaavanlaisia joukkotiedotusfoorumeita olivat käräjät ja markkinat, mutta niitä järjestettiin huomattavasti harvemmin kuin viikottaisia jumalanpalveluksia. Ne olivat myös riippuvaisia saarnatuolijulkisuudesta sen vuoksi, että niistä tiedotettiin kirkko-kuulutusten yhteydessä.

Kirkonmäki-julkisuuden tehokkuutta on vaikeaa tarkasti osoittaa tai tutkia. Säilynyt lähdeaineisto antaa kuitenkin aiheen olettaa, että vuohensa tai lampaansa kadottanut itäsuomalainen emäntä sai sen takaisin tuolloin varmemmin kuin jos hän nykyään laittaisi muutaman rivin ilmoituksen maakunnan valtalehteen.

Saarnatuoli- ja kirkonmäkijulkisuutta ruokki ennen muuta heikko lukutaito. Kun lukeminen varsinkin Itä-Suomessa 1700-luvulla vielä perustui ylipäänsään ääneen lukemiseen, korostui papin kirkossa lukemien kuulutusten merkitys. Sekä Itä- että Länsi-Suomesta on säilynyt tietoja siitä, että keskeinen henkilökohtainen motivaatio kirkossa käyntiin liittyi joukkotiedotukseen. Esimerkiksi Kalajoella 1732 pidetyssä piispantarkastuksessa kiinnitettiin vakavaa huomiota seurakuntaan pesiytyneeseen tapaan poistua kirkosta heti kuulutusten lukemisen jälkeen kirkonmäelle – jossa tapahtui tiedonvälityksen ”epävirallinen puoli” samanaikaisesti, kun myytävinä olleet viinakset ja tupakka tekivät hyvin kaupansa.

Lukutaidon yleistyminen vähensi kirkossa käymisen motivaatiota tai ainakin muutti sen toiseksi. Sen jälkeen kun ääneen lukemisesta siirryttiin hiljaiseen lukemiseen, samassa huoneessa olevat saattoivat lukea eri kirjaa. Samalla joukkotiedotuksen yhteisöä luova ja koossapitävä merkitys alkoi murtua. Heikon lukutaidon ja lukuhalun alueilla, esimerkiksi Itä-Suomessa kirkossa käyminen oli vielä 1800-luvulla yleisempää kuin niillä Länsi-Suomen rintamaila, jossa useat saavuttivat kohtuullisen lukutaidon 1700-luvun taitteessa.

Lukutaito tarjosi myös välineitä tiedon luonteen arvioimiseen. Itseoppinut ilmajokelainen kyläräättäli Samuel Rinta-Nikkola tuumaili 1804 kääntämänsä ensimmäisen suomenkielisen maantiedon oppikirjan esipuheessa, miten se, jolta lukutaito puuttui joutui tyytymään saamaansa tietoon, vaikka se saattoi paljastua valheeksi. Tiedonvälittäjää ei hänen oppineisuutensa vuoksi sopinut epäillä.

3. Tiedon selkeys ja yksiselitteisyys

Joukkotiedotuksen arvoihin sisältyi Ruotsin vallan aikana vaatimus sanomien selkeydestä. Yhtäältä tämä liittyi valtaan. Tehokas hallintojärjestelmä edellytti, että alamaiset tiesivät, mitä heiltä odotettiin. Toisaalta kyse oli uskonnollisesta arvosta. Jo 1600-luvun alussa luterilaiset teologit selittivät kamppaillessaan Raamatun arvovallan puolesta katolista traditiota korostanutta ajattelutapaa vastaan, että Raamattu oli täysin selvä ja ymmärrettävä (*clara & perspicua*) pelastuksen kannalta välttämättömissä asioissa. Tästä seurasi, että myös saarnojen sekä puhutun ja kirjoitetun julkisen sanan tuli olla samanlaisia. Karoliininen kirkkolaki kielsi 1686 käyttämästä vierasperäisiä ilmauksia ja monimutkaista kieltä saarnoissa. Saarnan tuli olla ”lyhykäinen ja yxincertainen” niin, että kaikki, erityisesti nuoret ja yksinkertaiset saattoivat sen ymmärtää.

Tuomiokapitulit ja yksittäiset papit kantoivat varsinkin 1700-luvulla jatkuvasti huolta siitä, että suomenkielisiä kuulutuksia ja asetuksia olisi ollut riittävästi saatavilla. Myös niiden aikaisemmin heikkotasoiseen oikeakielisyyteen kiinnitettiin 1700-luvulla korostetusti huomiota. Säilyneiden lähteiden mukaan puhtaalla suomenkielellä luetut kuulutukset usein tulkittiin rahvaalle sen omalla kielellä. Selkeyden vaatimusta joukkotiedotuksen arvona korosti periaate, jonka mukaan tiedotus ei ollut ensisijaisesti uuden tiedon tuottamista vaan jo olemassa olevan tiedon oikeaa selitystä ja tulkintaa.

4. Tiedon oikeellisuus

Vaatimus tiedonvälityksen ehdottomasta oikeellisuudesta on osa Ruotsin valan ajan perintöä. Vaatimuksen syntyyn lienee vaikuttanut ennen muuta katekismuksessa kiteytynyt reformatorinen ajatus, jonka mukaan sanoma on mahdollista muokata yksinkertaiseen muotoon omaksumisen helpottamiseksi. Katekismuksen maailma kuvastuu erityisesti huoneentauluissa, joihin pyrittiin tiivistämään koko yhteiskuntajärjestys. Katekismuksen pääkohdat sisältsivät lisäksi yhteenvedon, jossa vakuutettiin niihin sisältyvän tiedon ehdoton totuudellisuus, ”tämä on varmasti totta”.

Toinen tiedon oikeellisuutta korostanut instituutio oli oikeuslaitos. Kahden valahtoisen todistajan vannoma todistus kelpasi rikoksissa ja riidoissa täydeksi näytöksi. Rehellisen miehen tai vaimon uskottiin kertovan valan vannottuaan ehdottoman totuudenmukaisesti, mitä oli tapahtunut. Yhden valahtoisen todistajan kertomus vastasi puolta näyttöä.

Oikean tiedon merkitystä esiteollisena aikana voidaan tutkia tarkastelemalla luterilaisen puhtasoppisuuden suhdetta kilpailevaan tiedonvälitykseen, kuten pietistien levittämiin traktaatteihin 1700-luvun alussa tai venäläisten, hattujen sodan aikana 1741-1743, tietoisesti kylvämään disinformaatioon. Molemmissa tapauksissa maallisen ja kirkollisen esivallan reaktioiden jyrkkyys osoittaa selvästi, ettei kyse ollut vain harhaanjohtavan tiedon eliminoimisesta. ”Väärän tiedon” levittäminen oli 1700-luvun ihmisille kauhistuttava teko, synty ja karkeaa jumalallisen järjestyksen pilkkaa riippumatta siitä, tapahtuiko se tietoisesti vai toisenlaisen vakaumuksen vuoksi.

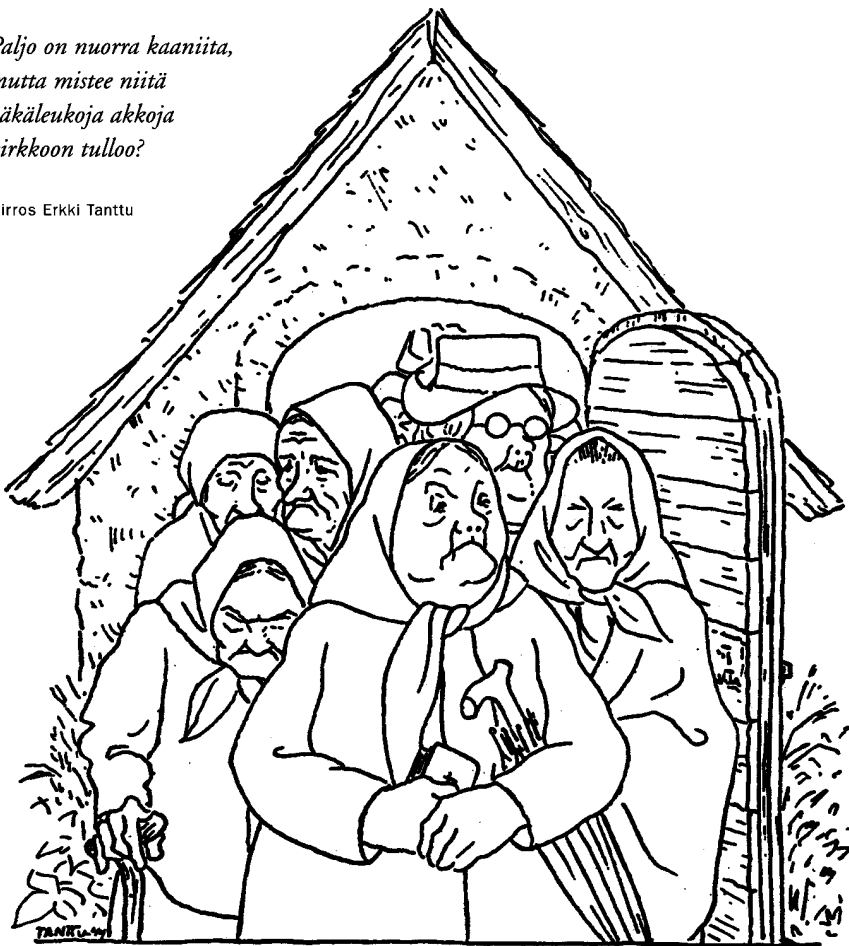
5. Tiedon yhteiskunnallinen ja taloudellinen hyödyllisyys

Joukkotiedotus oli koko Ruotsin vallan ajan itsestään selvästi esivallan käsissä ja sen palvelija. Yhteiskuntaan kohdistuva kritiikki saarnoissa ja niiden jälkeisissä kuulutuksissa oli kiellettyä. Pappissäätö saattoi kuitenkin harjoittaa verhoitua yhteiskuntakritiikkiä esimerkiksi valitsemalla rukouspäiväsaarnejen teksteiksi sellaisia, jotka peiteltysti mutta selvästi viittasivat esimerkiksi valtaapitävän aatelin inhimillisiin heikkouksiin.

Tiedonvälityksen ja taloudellisen hyödyn välillä oli 1600-luvulla vain ohut side. Joukkotiedotuksen ensisijainen tehtävä ei ollut valtakunnan talouden

*Paljo on nuorra kaaniita,
mutta mistee niitä
väkäleukoja akkoja
kirkkoon tulloo?*

Piirros Erkki Tanttu

edistäminen. Valtakunnan perustana pidettiin ainakin virallisesti Upsalan kokouksen päätöksessä 1593 muotoiltua periaatetta, jonka mukaan valtakuntaa piti koossa ennen muuta yksimielisyys uskontoa koskevista asioista. Valistuksen ja hyödyn myötä 1700-luvulla tämä ajattelutapa muuttui. Valtakunnan hyvän edistäminen alkoi näyttytyä ennen muuta taloudellisena yritteliäisyytenä, jota joukkotiedotuksen tuli palvella.

Väitöskirjassaan *Hwad en präst kan bijdraga til ekonomins uphjelpande* (Miten pappi voi olla avuksi talouden kohentamisessa) 1757 Turun akatemian ensimmäinen taloustieteen professori Pehr Kalm hahmotteli ohjelmaa, jossa hän pyrki antamaan papistolle uuden roolin taloudellisen ja toiminnallisen aktiivisuuden herättelijänä paikallisyhteisössä. Tämä nosti talouden ja yritte-

liäisyyden myös joukkotiedotuksen ytimeen. Saarnatuoli-julkisuutta valvovana viranomaisena papista tuli hyödyn projektin näkökulmasta ”pitäjän hyödyllisin mies”.

6. Heikkojen suojeleminen ja vastuu tiedon vaikutuksista

Vastuu joukkoviestinnän vaikutuksista kuului luterilaisten teologien toistuvasti huolenaiheisiin varsinkin 1600-luvulla. Erityisesti yksinkertaisten ja ”opiskelevan nuorison” keskuudessa ilmenevä levottomuus sai aikaan jyrkkiä vastatoimenpiteitä. Tämä johti osaltaan sensuurin ja vapaan tiedonvälityksen rajoittamiseen esimerkiksi valtakunnan sensorin viran muodossa (perustettiin 1680), mutta on syytä korostaa, ettei sensuuri ollut itsetarkoitus. Vaikka sensuuriin sisältyi luonnollisesti valtapyyteitä, oli alamaisten suojeleminen myös joukkoviestinnän alalla keskeinen eettinen ja uskonnollinen arvo Suomessa – ainakin niin kauan kuin julkista tiedonvälitystä oli mahdollista ylhäältäpäin hallita.

*TT Esko M. Laine työskentelee Helsingin yliopistossa Suomen ja Skandinavian kirkkohistorian assistenttina.
Sähköposti: elaine@teologi.helsinki.fi*